

LLIBRE DEL CONSOLAT DE MAR. Volum III. 1. Estudi jurídic. 2. Diplomatar. (Por) Arcadi GARCÍA. Pròleg del doctor Josep M. FONT I RIUS. Fundació Noguera. Fundació Salvador Vives Casajuana. Barcelona, 1984, pp. 298 e 365.

Ainda non fai tres anos que nestas mesmas páxinas festexábase a aparición dunha edición do «Llibre del consolat de Mar», cando as mesmas fundacións, que fixeron posíble a publicación dos dous primeiros volumes desta obra, poñen nas nosas maos un novo volumen, pro non o terceiro e derradeiro, senon un terceiro volumen, dividido en dúas partes, tra-lo que terá que vir aínda un coarto e , esta volta, derradeiro volumen.

Na primeira parte deste terceiro volumen o Arcadi García espón a súa teoría encol da formación do «Llibre del Consolat de Mar» que, dende o seu punto de vista, e o mesmo que ofrecer unha visión da formación do dereito marítimo mediterráneo, nado no triángulo Barcelona-Valencia-Mallorca, e na segunda parte recolle unha selección dos documentos dos consulados máis importantes da coroa de Aragón: Barcelona, Valencia, Mallorca e Perpiñán.

A fartura de ideas do traballo do García e tal que a súa valoración vai máis aló dos lindeiros dunha recensión; deixando unha valoración máis repousada pra un próximo traballo, quero eiqui subraiar a profunda admiración polos finos análises do García e pola seriedade do seu traballo, máis tamén adiantar algúns reparos a súa construción, que atoparán unha exposición máis estensa no traballo dito. Quen conoza a miña recensión dos dous primeiros volumes poderá imaxinarse doadamente cales son as razóns que me levan a dudar dos resultados do García. Agora ben, quixera subraiar que coa miña crítica —e aínda que se pense outra cousa neste país unha crítica nin é unha ofensa personal nin é unha descalificación do traballo criticado, aínda que a crítica dirixíase, coma o fará a miña, a combater os resultados do autor— veño a reconocer, ó meu entender, os méritos do traballo do García, pois cando se non pode dir ren de bó sobor dalgunha cousa e millor estar calado.

E quero arrincar das miñas derradeiras palabras na recensión feita ós dous primeiros volumes. ¿Hai ou non hai unha compilación de dereito marítimo que chamamos hoxe «Llibre del consolat de Mar» (=LCM)? Ou dito con outras palabras, ¿hai un libro de consulado da mar, que poida identificarse por ter un contido típico ou hai moitos libros dos consulados da

---

1. Aproveito pra correxir algunha errata importante da miña recensión no AHDE 52 (1982) 774 ss. Na nota 11 onde di «criterios adoptados» ten que dir: «criterios adoptados por García Sanz» e onde di «L 10», ten que dir: «L 8»; na n. 13 engadir «m 63»; na n. 15, onde di «m 334» ten que dir «m 333», Na n. 22 engadir no remate: «Téngase presente este hecho para valorar las expresiones» «cons trad», «cons mass.» Vid infra». Na n 24 engadir: «y n. 52». Na. p 785 onde di: «m 86 n. 276 «senor (sic)», ten que dir: «m 89 n 276 «senor [sic]». Na. n. 30 no remate engadir «o a m 66, donde se puede encontrar per y per.

mar respetivos, emparentados entre si por ter un feixe de textos comús, pro que se diferencian tamen por non te-los sempre e non sempre te-los no mesmo orden e coa mesma redacción e por ter ademáis textos propios?

Pra o Garcia hai-na e ten us elementos propios e típicos; así aferma que da compilación somente forman parte os textos constantes e identificaos: «1. Ordre judiciari de la cort dels consols de mar de Valencia 2. Capitols sobre les esportades d'Alexandria. 3. Costumes e usatges de la mar. 4. Costumes de les naus armades i del cors 5 Capitols del rei en Pere» (III 1, 60-61).

A afirmación do Garcia perde moita da sua forza, xa que teremos que esperar ó volumen coarto, onde se atopará o estudo dos manuscritos. Eu non conozo ningún dos manuscritos do LCM e as afirmacións que farei teñen o seu apoio nas descrições que dos mesmos fixeron outros autores, que virán fora no traballo dito. Engado que do ms. C cuase non teño nova algunha e as poucas que teño son contraditorias e do ms. A somente sei que existe. Agora ben, tamén debo engadir que o Garcia se non ocupa destes manuscritos.

Pra face-la sua afirmación o Garcia prescinde dunha serie de feitos que, o meu parecer, teñen unha certa importancia. Aínda que a edición «princeps» do «Llibre» seña do 1484, a edición que triunfó foi aquela do 1494, pro po-la sua redición do 1502 e sobre todo, ó parecer, po-las traducións italianas feitas sobor da mesma. Agora ben, antes do triunfo da edición do Celles, na redición do 1502, non hai un LCM fixo, onde se atopen todos os textos constantes ditos po-lo Garcia. Na edición «princeps» non se atopan os capítulos do rei Pedro, pro sí outros textos, así unhas ordenanzas de seguros, e na tradución italiana do 1539 somente se atopan as costumes da mar e outros textos non constantes, entre os que se atopan tamen as ordenanzas de seguros. Con estas afirmacións quero decir que o contendo do LCM non foi fixo nun primeiro intre e que os libros chamábanse independentemente do seu contendo LCM. Ademais estas edicións arrequeñaronse co paso do tempo con novos textos. A forma de traballar dos seus editores deixou o seu recordo nas edicións: na edición do 1494 un colofón pechaba un núcleo de 334 capítulos, pro despóis atopábanse outros textos, o primeiro deles os capítulos do rei Pedro. Pra o Celles os textos que viñan despóis do colofón formaban tamén parte do LCM, po-lo que rexistra o seu contendo naquela especie de ordenación sistemática do LCM que é a sua táboa de capítulos. Un pode pensar que o que ven despóis do colofón é axeno ó LCM, e entón os capítulos do rei Pedro non forman parte do mesmo, pois nin teñen unha numeración unitaria cos outros elementos constantes nin se atopa diante do colofón, cousa que temos que poñer en relación coa sua ausencia da edición «princeps», ou ben pode un pensar que todo o que se atopa na edición, independentemente do posto que teña diante ou detrás do colofón, forma parte do LCM, e entón do mesmo forman parte os capítulos do rei Pedro e os outros elementos, aínda que non señan constantes.

Este arrequeñamento do LCM amósase craramente na edición do Amorós do 1516, onde se atopan dous colofós, o primeiro coincide co colofón da

edición do Cealles e o segundo remata a edición do Amorós. Isto é, ó meu parecer, a proba do arrequentamento do LCM: pouco a pouco testos que atopábanse despóis do colofón remataron por atoparse diante do colofón. Atópanse así dentro do LCM, que é unha compilación (po-lo tanto obra daquel que decidíu recoller nun libro un feixe de testos de dereito marítimo, pois, ó parecer, non hai unha edición oficial do LCM), po-lo que dentro da mesma os testos independentes que a forman poden manter a súa propia personalidá, isto é, os seus propios títulos e colofós, prautica que se atopa xa na tradición manuscrita. E vexamos agora o segundo reparo: o silencio sobor da tradición manuscrita.

O Colon, ó facer unha edición filolóxica, pode prescindir das traducións manuscritas do LCM e tamén das edicións, pro teño pra min que o mesmo se non pode facer cando quérese estudar o contendo do LCM e o García garda silencio seña sobor das edicións italianas do 1519 e do 1539, seña sobor duha tradución italiana manuscrita, e o contendo da edición italiana do 1539 e moi diferente do que se pensa que é o contendo constante do LCM e leva tamen o título de «Libro di Consolato».

O García pra poder face-la afirmación recollida ten que prescindir de examinar todo-los manuscritos e o contendo concreto dos manuscritos. O García afirma que son catro os manuscritos fundamentais —L, D, F e V—, pro desta maneira pode prescindir do ms. U, onde non se atopan os capítulos do rei Pedro. Ademáis dos manuscritos seleccionados ten que prescindir do ms. D, onde os capítulos do rei Pedro atópanse despóis do orden xudiciario de Valencia e antes das costumes da mar. E tampouco presta atención o García ó posto dos capítulos das «sportades», pois no ms. L e o capítulo primeiro das costumes da mar e no ms. V atópase dentro do orden xudiciario, como se atopan tamen no orden xudiciario que os consules mallorquís enviaron primeiro a Barcelona e despóis os de Barcelona enviaron a Perpiñán; tamen o seu posto no ms. D é discutibile, pois se o Quadrado dalle un posto independente entre os capítulos do rei Pedro e as Costumes da mar, o Moliné di que os capítulos do rei Pedro rematan cos capítulos das «sportades».

Tampouco o García valora o contendo concreto dos manuscritos, pois prescinde dos elementos non constantes, na súa terminoloxía, que poden atoparse entre os elementos constantes. Eu recordaréi eiquí samente que entre as ordenanzas do corso e os capítulos do rei Pedro pódense atopar outros testos, así nos mss. F = P.

Ademáis temos que ter en conta que nos manuscritos —ó parecer, téñase en conta os líndeiros dos meus coñecementos— non hai unha numeración corrida pra os elementos constantes, nin siquiera pra os que o Cealles reuníu nunha numeración úneca de 334 capítulos; ó revés, nos manuscritos, aínda que con medios diferentes que non poido agora espoñer, mantense craramente a identidá dos diferentes testos, e formanse con eles seciós craramente diferenciadas, así no ms. V, onde, contando o índice, o mesmo García fala da existencia de cinco seciós, ou o ms. N, onde os capítulos do rei

Pedro, como tamén sucede no ms. V, forma unha sección propia, ben diferenciada daquela que recolle o dereito de todo los consulados do mundo —as costumes e usos da mar— ó recoller o dereito dos consulados da coroa de Aragón, ó recoller o dereito do consulado de Barcelona —«as costumes da mar de Barcelona»—.

Ademáis o Garcia parte da situación dos manuscritos hoxe, pro os manuscritos teñen a súa propia historia e po-lo tanto aquel orden no que o García di que se atopan os elementos constantes nos manuscritos se non atopa sempre nos manuscritos orixenarios. A forma do ms. N hoxe non é a orixenaria: na súa forma orixenaria e orden xudiciario se non atopaba ó principio do manuscrito, formado po-las costumes da mar, as ordenanzas do curso e as costumes de Barcelona, onde se atopan os capítulos do rei Pedro e outros elementos; estos textos atópanse nun feixe de folios con numeración propia romana e os seus capítulos recolléronse na táboa de capítulos; o orden xudiciario engadéuse máis tarde e po-lo tanto outra mau terá que axusta-lo na táboa de capítulos do manuscrito. E coma a sección derradeira do manuscrito orixenario, aquela onde se atopan as costumes da mar de Barcelona, é unha sección viva que seguía crescendo, tiña que poñerse necesariamente o orden xudiciario de Valencia ó principio do manuscrito, noutro feixe de folios, que hoxe ten unha numeración propia, aínda que deixará de ter esta posición cando, por equivocación, incorporáronse despóis do índice as «ordinacions d'en Sancta Cilia». E eiquí simplifiquéi moito. Eu non poño en dulda que pode xogar un papel importante a imitación doutros manuscritos, pro tamen subraio que orixenariamente o ms. N non tiña o orden xudiciario e que o caso levouno a atoparse ó principio do manuscrito.

Doutra parte o ms. P é o úneco quizaves que, cos datos que conozo, testemuña outro manuscrito, onde se atopaba xa unha compilación, que sirveu tamen de modelo ó ms. F: esto esprica as somellanzas e as diferencias entre o ms. P e o ms. F. O ms. P amosa dun lado que os textos que o compoñen conservan aínda a súa propia independencia —entre as costumes da mar e as ordenanzas do curso atópase un colofón, que o copista non copiou enteiro, colofón que somella ser o mesmo que se atopa no ms. N (o Brocá non di ren sobor do mesmo no ms. F), o que amostraría aínda máis que copia unha compilación xa esistente—, pro o mesmo tempo amosa que o manuscrito forma unha unidá, po-lo que todo-los seus textos atópanse recollidos no índice. Todo leva a pensar, po-lo tanto, que esta compilación vaise arrequentando con novos elementos, pro que todos eles forman parte da mesma.

O mostraría craramente o ms. L. Tamén eiquí teño que ser moi breve. Despóis das ordenanzas hai un colofón: ou é o colofón do manuscrito orixenario, po-lo que os capítulos do rei Pedro non formaban parte do mesmo e somente por caso foron achegados despóis, pois somente na parte derradeira do manuscrito atopábanse folios en branco, ou o colofón —como eu penso— non ten valor algún, pois é orixenario das ordenanzas do curso, e

entón o manuscrito orixinario pechábase no folio 204 reuto, onde remataba a mau que escribeteu o manuscrito a dúas colonas, pois ó partir do folio 204 verso atopábase os documentos escritos a liña corrida.

No fondo o Garcia pensa o mesmo, cando aferma que os capítulos do rei Pedro formaban parte orixinariamente do Libro de Capítulos do Consulado de Mallorca = ms. L, pro entón a súa afirmación é un simple prexuício —o LCM é o formado po-los elementos costantes—, xa que non hai razón algunha pra pecha-lo manuscrito orixinario cos capítulos do rei Pedro. Engado que o García non di ren sobor da táboa de capítulos e po-lo tanto a miña afirmación ten o apoio do material escriturario xa dito. Agora ben, nun caso ou noutro, esto é, ou o manuscrito orixinario pechábase co colofón ou o manuscrito pechábase orixinariamente nos folios onde remataba a escritura unitaria da mesma mau que escribeteu o manuscrito a dobre colona, teño pra min que todo o seu contendo formaba parte do que o autor do Libro chamou Libro de Capítulos do Consulado de Mallorca e, aínda máis, teño pra min que o mesmo ten que decirse dos documentos que a pouco a pouco foron perfeccionando o dito libro.

O seleccionar os elementos costantes é un criterio arbitrario e a proba atópase no posto dos capítulos do rei Pedro, pois eiquí, po-las razóns ditas, a tradición manuscrita e editorial é ambigosa. Engadiréi que tendo en conta a tardía aparición das ordenanzas de seguros e o feito que as posteriores derogaban as primeiras, os manuscritos tardíos e as edicións amosan tamén que as ordenanzas de seguros convertíronse co tempo no que o García chamaría un elemento costante.

E estos datos nos levan ó problema da compilación. O García emprega de maneira ambigosa este término; non poido neste intre xustificar esta afirmación, pro quero recolle-lo resumen do plantexamento do Garcia. «En realitat, és massa imprecís parlar només d'une compilació antiga, ja que l'estat i el contingut de la compilació anà creixent, tal com veurem després, de 1272 a 1343; i això dóna almenys tres compilacions antigues de contingut progressiu: 1.º l'existent en 1272; 2.º la que hem denominat alfa, en 1331, i 3.º, la que féu de matriu de la gamma, en 1343. I això sense comptar la gamma e la beta propiamente dites, de les quals ja n'hem parlat abans» (III, 1, 169).

Hai algo máis, xa que pra o Garcia no seu resumen derradeiro algú dos textos costantes da compilación que hoxe chamamos LCM son tamen a súa volta unha compilación.

Pode así o García falar dunha compilación que non ten alcume onde, ó redor do 1283, atoparíanse por este orden as costumes da mar primeiras e as ordenanzas do corso; dunha compilación alfa primeira, no período 1283-1331, onde se atoparían as costumes primeiras, as costumes segundas e pechandóa as ordenanzas do corso; dunha compilación alfa segunda no período 1332-1343, na que se atoparían as costumes primeiras, as costumes segundas, as ordenanzas do corso e de remate os «usatges» da mar —esta redución daría nacemento a chamada po-lo García redución beta, feita

no período 1350-1358, que refrexaría fielmente a redacción alfa segunda, aínda que engade ó principio o orden xudiciario e ó remate os capítulos do rei Pedro e atopa o seu único testemuño no ms. V— e, de remate, aínda que seña anterior no tempo á compilación beta, a compilación gamma, feita no período 1343-1345, en Mallorca, onde se atopan as costumes primeiras, as costumes segundas, os «usatges» da mar, aínda que fondidos, e pechando a mesma as ordenanzas do corso e abrindo todo este núcleo antigo atopase o orden xudiciario de Valencia (III 1, 160 ss., 211).

Agora ben, antes do 1387, cando se fixo o ms. L, non hai testemuño algún da existencia dunha compilación, isto é, dun manuscrito onde se atopen textos orixinariamente independentes. Vou a precisa-lo que quero dicir, pra evitar discusións. Cando o García fala dos textos constantes do LCM fala dos seguintes: orden xudiciario, capítulo das «sportades», costumes da mar, ordenanzas do corso e capítulos do rei Pedro; se prescindimos po-las razóns ditas e po-la súa pouca importancia dos capítulos das «sportades», nos atopamos así con catro textos ben diferenciados nos manuscritos e nas edicións, aínda que o Cealles unificara baixo unha numeración común o orden xudiciario, as costumes e as ordenanzas do corso, xa que no m 43 dise que alí remata o orden xudiciario e no m 297 que alí rematan as costumes da mar e no m 298 que alí comencan as ordenanzas do corso. A tradición manuscrita e a tradición editorial neste sentido e constante, coa única esceución do ms. V, onde atopanse —prescindo do índice— catro seccións claramente definidas: orden xudiciario de Valencia nunha redacción propia, costumes da mar, onde se atopan fondidas as costumes da mar e as ordenanzas do corso, usos da mar de Barcelona, onde se atopan os capítulos do rei Pedro e o cronicón das confirmacións e, de remate, unha coarta sección onde se atopan os privilexios propios do consulado de Valencia.

O García arrinca deste feito pra concluir que o ms. V reflexa fielmente a redacción beta —prescinde da sección coarta, xa que pra el non forma parte dos elementos constantes e po-lo tanto tampouco do LCM—. Pro esta redacción beta reflexa fielmente a redacción alfa segunda, co engado o principio do orden xudiciario e ó remate dos capítulos do rei Pedro. Neste sentido o ms. V permétenos chegar ó período 1332-1343, cando fixose a mesma, que no fondo é unha reordenación da alfa primeira, po-lo que podemos chegar ó período 1283-1331.

Agora ben, eu quixera separa-lo problema da formación dunha compilación, que hoxe chamamos LCM, e o problema da formación dos elementos, que remataron por formar parte do LCM que, aínda puidendo ser unha compilación, son ó mesmo tempo obras independentes, que remataron no LCM, onde aínda manteñen a súa individualidade. Estas obras son as costumes da mar e as ordenanzas do corso, ás que achegáronse máis tarde o orden xudiciario de Valencia e os capítulos do rei Pedro.

A tradición manuscrita e a tradición editorial —cos límites xa ditos— amosan que as Costumes da mar e as ordenanzas do corso son obras in-

dependentes. No fondo tamén o pensa o García, xa que di —ó partir do seu análise do ms. V— que na formación do LCM pódense descubrir dúas tendencias: unha delas e a compretar, por acraraciós e modificaciós, o contendo orixinario das costumes da mar —as costumes primeiras na terminoloxía do García— o que esprica que as redauciós destas compilaciós, como pode ser a alfa segunda, teñan despóis das ordenanzas do curso un feixe de capítulos espricativos do núcleo orixinario —as costumes primeiras— que son as costumes segundas e unha segunda tendencia, dirixida a poñe-lo núcleo das ordenanzas do curso ó remate da compilación, como atópase na redaución gamma (III 1, 176-177).

Agora ben, é evidente que estos criterios son pouco convincentes. Os mesmos podense aceptar en teoría como descriciós do que sucedeu, pro o García os emprega como os criterios direutivos que determinan a formación das redauciós e enton o mesmo García ten que reconocer de feito que non sempre funcionan. Se esistiran estos criterios direutivos habería que reconocer que entre a redaución do 1283 —costumes primeiras e ordenanzas do curso— e a redaución alfa primeira (1283-1331) —costumes primeiras, costumes segundas e ordenanzas do curso— tería que haber existido outra compilación, onde dacordo co primeiro principio se atoparían, neste orden, as costumes primeiras, as ordenanzas do curso e as costumes segundas; samente máis tarde, cando entra en funcionamento o segundo principio, entón as ordenanzas do curso pasarían a remata-la compilación.

Con estas afirmaciós quero subraiar que no fondo toda a construción do García ten o úneco apoio deste criterio direutivo.

Temos que ter en conta que o García insiste unha e outra vez nun inventario de bés dun feirante valenciano, do 2 do mes de Nadal do 1331: «Item, un libre...de les costumes de la mar» e noutro do 17 do mes da sega do 1333 doutro feirante: Item alium librum qui incipit in rubro: «Comensa lo Libre de bones costumes etcétera» (III 1, 63), frase que o García pon en relación co feito de que aquilo que se atoparía in «nigrum» sería o m 46. Eu poido aceptar este feito, xa que é evidente que fálase das costumes da mar, pro non vexo razón algunha pra concruir que nesas costumes da mar atopáranse xa as ordenanzas do curso e que estas tiveran que atoparse na parte derradeira do manuscrito. O úneco dato que temos é o das Costumes de Tortosa, que na redaución dos Tamarit e Gil son do 1272. No título vinteseite do libro noveno, pra empregar as divisiós das ediciós das Costumes de Tortosa, atópase, como di o García (III 1, 152) unha selección de capítulos das costumes da mar; agora ben, os dous primeiros capítulos regulan o curso cunha regulación diferente da que se atopa nas ordenanzas do curso, mentras nos outros capítulos comenzan as coincidencias coas costumes da mar. Non poido entrar ciquí en todo-los problemas; o epigrafe é «Iste sunt Consuetudines et usus maris, quibus utuntur homines dertusenses» e, despóis dunha refreusion sobor da importancia dos homes, comenzase decindo: «On és certa cosa e manifesta que és custuma de Tortosa». Despois destes dous primeiros capítulos xa ditos, o

terceiro capítulo ten xa unha especie de novo prólogo: «Con moltes vegades sia trebal entre ls seynors dels leyns e de les naus, e els mercaders, e els mariners, e els pelegríns, e en la mar aja custumes e usances per si metexes, per les quals plets que sien entr.els ç'an a determinar a e defenir, són posades en aquest libre les custumes de Tortosa de la usansa de la mar e de la ribera, e de les covinenses fetes entr.els». Pra min abonda, neste intre —aínda que recordo que neste segundo feixe de capítulos atópanse tamén mencións ás costumes de Tortosa— que neste título as costumes da mar que pra o García coinciden escrusivamente coas costumes primeiras, atópanse na parte derradeira desa selección de costumes da mar feita po-los redautores das costumes de Tortosa, xa que na primeira parte das mesmas atopanse dous capítulos que regulan a materia que se atopa regulada nas ordenanzas do curso.

O García fala sempre dunha compilación que vai e ven po-lo Mediterráneo, pro, ó meu entender, sin ter en conta os problemas que esto supón. Unha compilación é un texto unitario e po-lo tanto sin un estudo previo dos manuscritos toda-las afirmacións sobor desta circulación somellan manterse no aire. Pra o García a redacción alfa segunda tivo que chegar dende Valencia a Mallorca, onde faríase a redacción gamma que despóis pasaría a Barcelona e dalí a Perpiñán. Agora ben, teño pra min, aínda que eiquí non poida probalo de vagar, que o García veuse traicionado po-la aitividad que concedeu ós consulados na formación do dereito marítimo. Eu non teño dulda algunha que a xurisdición autónoma dos consulados contribuíu a formación das costumes da mar, pro o que é evidente é que os comerciantes tiñan un dereito sostantivo —unhas costumes da mar— antes de ter un dereito procesal: antes de eirixirse o consulado de Valencia cunha xurisdición autónoma xa tiñan os barceloneses un dereito mercantil aínda que non tiveran unha xurisdición mercantil marítima autónoma e o mesmo sucedeu en Tortosa. Cando se crea un novo consulado o primeiro problema co que se atopa non é o problema do dereito sostantivo, mais o problema do dereito procesal. Teño pra min que o que se enviou no 1343 a Mallorca foi o orden xudiciario de Valencia, o mesmo que se fixo máis tarde no 1349 cando ese orden xudiciario, cunha nova redacción, ó parecer, enviouse a Barcelona. A proba, ó meu parecer, atópase no *Liber privilegiorum consulatus erpiniani*, onde conservase un traslado auténtico feito po-los consules de Barcelona pra os de Perpiñán no 1388 dun traslado auténtico feito po-los consules de Mallorca pra os de Barcelona, onde se atopan, po-lo que di o García, os cap. m 1-45 bis do orden xudiciario, que teño pra min tense que identificar co da edición do Colon. O «*Liber privilegiorum consulatus maris ville Perpiniani*» ten así o orden xudiciario —o dereito procesal—, mais non o dereito sostantivo, as costumes da mar.

O feito que no traslado oficial do orden xudiciario de Valencia feito po-los consules de Mallorca se atopan os capítulos das «sportades» leva consigo un novo problema: o ms. L de Mallorca, feito no consulado desta ciudá no 1387, ten os ditos capítulos das «sportades» como cap. 1 das Cos-

tumes da mar, mentras o outro manuscrito mallorquín, dos derradeiros anos do s. XIV, ten os capítulos do rei Pedro despois do orden xudiciario e pra o Moliné os capítulos das «sportades» son os derradeiros capítulos do rei Pedro, mentras que o Quadrado reconócelles unha posición independente entre os ditos capítulos do rei Pedro e as costumes da mar.

Esto tería pouca importancia se o que xiraba nestes intres po-lo Mediterráneo fosen textos independentes, que poderían rematar po-la aitividá privada nunha compilación, pro non é o mesmo se o que xira po-lo Mediterráneo fose xa unha compilación. O García di que a redacción gamma do 1343-1345, orixinaria de Mallorca, non tiña os capítulos do rei Pedro, que atopanse xa na redacción beta valenciana do 1350-1358. O García pensa que a incorporación dos capítulos do rei Pedro fíxose en Barcelona e despois a imitación dos libros barceloneses fóronse incorporando nos libros dos outros consulados (III 1, 164-165). Agora ben, ¿cómo se fixo? ¿Foi unha compilación barcelonesa do LCM a que sirvéu de modelo? Eu teño que limitarme eiquí a dir que nos manuscritos mallorquís —L e D— os capítulos do rei Pedro atópanse en postos diferentes (ademáis atopase tamen o problema do posto dos capítulos das «sportades») e que a incorporación dos capítulos do rei Pedro no ms V se non fixo po-la imitación dun manuscrito onde os ditos capítulos pecharan unha compilación, pois no ms. V disc: «Hoc est translatum sumptum fideliter a quodam carta pergamena excellentissimi domini regis Aragonum sigillo pendentem in quadam veta de serico regali sigillata cuius tenor talis est, ut sequitur » (Josep Maria Gay)

E isto nos leva a outro problema: o cronicón das confirmacións e propio da redacción beta, pois se non atopa na redacción gamma mallorquina. Agora ben, este cronicón te-no tamen o ms. N, que recolle a redacción gamma. Se o que xiraba po-lo Mediterráneo era a compilación gamma, pois a beta somella ser propia de Valencia e consérvase samente no ms. V, non é doado espricar a incorporación do cronicón, ademáis nun posto diferente do que ocupa no ms. V e tamen diferente do que ocupa nas edicións catalanas do LCM e diferente tamen do posto que ocupa na tradución italiana de 1539.

Hai ademáis outro feito: pra poder afermar que a redacción alfa segunda atópase na redacción beta e necesario que o ms. V reflexe fielmente a redacción beta e que esta reflexe fielmente a redacción alfa segunda, pro entón tense que espricar dunha maneira a meu entender un pouco artificial as diferencias entre a redacción beta —na realidá o ms V— e a redacción gamma —na realidá a edición do Colon—. O cap. 24 do ms V non se atopa na edición do Colon —e eu non sei se esta afirmación quere decir que tampouco se atopan nos outros manuscritos— e pódese considerar como propio da redacción beta, pro na redacción gamma atopanse certos capítulos, que non atopanse na redacción beta: m 68, 87, 179, 254, 291, 292, 294, 295, 297 e 334 (III 1, 176; xa p. 158, 173 s). Enténdase ben, eu non quero corrixi-lo García, pois conozo moi ben os problemas das erratas, pro teño que corrixi-lo texto impreso; dun lado hai outro capítulo, po-lo que di o Colon, que non

se atopa na redacción beta, isto é no ms. V: o m 286; doutra parte hai un feixe de capítulos que eu non atopei nas equivalencias do García entre o ms. V e a edición do Colon: m 106, 107, 116 e 128 (cf. III 1, 171-173; 183, 197, 205). Eu sei, polo edición, que esos capítulos atópanse no ms V e tamén sei polo García que forman parte do fado de capítulos das costumes primeiras (III 1, 174-175), pro non sei onde se atopan no ms. V e isto tén, como se verá coa mesma, a súa importancia.

Pra o García a espricación é crara: estos once capítulos —coa incrusión do m 286— son obra do redautor da redacción gamma (III 1, 206); agora ben, eu tería que facer dúas ouservaciós: en primeiro lugar, dacordo co criterio estilístico empregado polo García e craro que estos novos capítulos presentan características diferentes: sete poden ter a cláusula estilística propia do fado dos capítulos dos «usatges» da mar (m 254, 286, 291, 292, 294, 295, 297), pro os outros no-na teñen; é certo que o m 68 acrara o m 72, polo que ten o epígrafe «De esmena», pro se non pode deci-lo mesmo do m 334 nin do 179, que o Valls pensa que seña un capítulo das súas «Costumes de la mar»

E ademais temos o problema do m 87. O García di que non se atopa no ms V e se dou fe a edición do Colon atoparíase samente no ms N e na edición «princeps». Eu teño as miñas dadas sobor desta derradeira afirmación, pois aínda que o Colon aferme que segue o orden da edición «princeps», non e esauta a súa afirmación, se dou fe as afirmaciós do Campmany e, en especial, do Bohigas, pois na redacción «princeps» as costumes da mar rematan no cap m 290 e non no m 297, polo que as ordenanzas do curso comenzan no m 291 e non no m 298. Polo Moliné podo decir que se atopa no ms. N e na edición do 1494. ¿Cómo se esprica este feito se o que xira polo Mediterráneo e unha compilación —a gamma—? Os dous manuscritos mallorquís, un deles feito no ano 1387, isto é, us coarenta e poucos anos depóis da redacción orixinaria gamma, no-no ten e se atopa no ms. N. ¿Non pode atoparse tamen na redacción beta, aínda que non atópese no ms. V, pois que o ms. N é tamen o que ten o cronicón das confirmaciós? No fondo o García ten que manter dun lado unha tradición pura das diferentes redaciós e doutro lado ten que afirmar que o ms. V conserva o orden orixinario da redacción beta que é o orden orixinario de redacción alfa segunda. Teño pra min que nestes intres non hai aínda compilación algunha que xire polo Mediterráneo e que as tradiciós destes textos que remataron no LCM non é unha tradición pura, mais contaminada.

E isto nos leva a formación dos elementos fundamentais do LCM: as costumes da mar e as ordenanzas do curso.

Pra o García a chave que pode abrir todo-os segredos do LCM é o ms. V, que reflexa a redacción beta, onde xoga aínda o principio primeiro xa dito do García: depóis das ordenanzas do curso atópanse os capítulos nados pra acrarar os capítulos máis antigos das costumes —os capítulos das costumes primeiras e segundas que se atopan ó principio da compilación—; estos novos capítulos son os que o García chama os capítulos dos «usatges»

da mar. Poderíamos decir así que o autor da redacción máis moderna —a redacción beta do 1350-1358— non fixo caso dos principios estabrecidos po-lo García, pois doutra maneira tería que haber feito coma o redactor da familia gamma, que apricando o segundo principio estabrecido po-lo García, desplazou as ordenanzas do curso ó remate da compilación e refundeu os capítulos das costumes primeiras, das costumes segundas e dos «usatges» da mar primeiros, pois tentou de aveciña-los capítulos que regulaban as mesmas materias, axuntando así os orixinarios e os xermolados pra correxir e acrarar os antigos; nesta labor incorporou tamen aqueles once capítulos xa ditos, que forman o fato dos capítulos dos «usatges» segundos. Toda esta labor de reordenación esprica que no fondo os capítulos da redacción beta señan os mesmos que se atopan na redacción gamma— coas diferencias apuntadas—, pro que o mesmo tempo a redacción gamma aléxese moito po-la sua ordenación da redacción beta, onde a cobiza de distribuí-los capítulos por materias e de pecha-la compilación coas ordenanzas do curso non funcionou.

O García po-lo tanto da-nos un esquema do ms V, onde pódese ver o posto dos diferentes fatos de capítulos: as costumes primeiras van do cap. V 3 (= m 47) ó V 116 (= m 182); as costumes segundas do cap. V 117 (=m 183) ó V 172 (=m 231, que atopase fora de posto e pecha unha serie de capítulos que comenza pódese decir no m 226 e remata no m 252); as ordenanzas do curso do V 173 (=m 298) ó V 193 (=m 329) e rematan o manuscrito os «usatges» de mar, que van do V 194 (=m 253) ó V 249 (=m 296) (III 1, 171-173).

Debe terse en conta dous feitos: as equivalencias entre o ms. V e a edición do Colon son aprosimadas, xa que a redacción gamma ten un orden diferente: ademáis nas costumes primeiras —como resultado da tendencia a fondi-los capítulos nas suas *sedes materiae*— atopanse capítulos das costumes segundas tamen no ms. V.

Esta ordenación do ms V que é a orixinaria pra o García —a frase «e los capitols dels quals per orde son los que.s seguexen» refírise a un orden tradicional que habería en Valencia e que sería o da alfa segunda— permite o García identifica-los fatos de capítulos; fala así dun criterio topolóxico, pois a incorporación dun capítulo nos diferentes fatos (costumes primeiras, costumes segundas, ordenanzas do curso e «usatges») atopa o seu fundamento no posto que o dito capítulo ten no ms. V. Ademáis este criterio topolóxico ven confirmado po-las Costumes de Tortosa, onde samente atopanse equivalencias co fato das costumes primeiras (III 1, 168 s.; 181 ss.) O García compreta este primeiro principio con outro novo: o principio estilístico; os capítulos dos diferentes fatos de normas teñen unhas características estilísticas, que conferman o criterio topolóxico mais tamen o corrixen. Os capítulos do fato das costumes segundas teñen esta clausola: «E fon fet perço aquest capitol», que segue coa chamada po-lo García «ratio legis» (III 1, 169, 190, 195, cf. 182), mentras os capítulos do fato dos «usatges» pechase coa clausola «E per les raons dessús dites fo fet aquest capitol» (III 1, 205).

Vou recolle-las palabras do García: «Es característica d'aquest nucli c 2 una fórmula d'estil, posada al final de molts capítols» (III 1, 195). «I per una altra part, és característica de molts capítols del nucli u una fórmula d'estil posada normalment al final» (III 1, 205).

Eu quero subraiar ese «de molts capítols», pois o que quere decir é que se non atopan en todo-los capítulos dos dous fatos ditos. E isto é moi importante, pois dun lado o criterio estilístico e o que permetelle o García identifica-los capítulos do fato das costumes segundas nas costumes primeiras, o que quere decir que o criterio topolóxico non é dabondo, xa que nas costumes primeiras pódense atopar outros capítulos dos costumes segundas, que non poden identificarse nin po-lo criterio topolóxico, pois estan fora do seu posto, nin po-lo criterio estilístico, pois non todo-los capítulos do fato das costumes segundas teñen a clausola de estilo.

Ademais debe terse en conta que o criterio topolóxico é unha construción do García, que non ten un fundamento craro no ms V. As ordenanzas do curso no medio das costumes permiten diferencia-los capítulos que se atopan diante —as costumes primeiras e as costumes segundas— e os que se atopan depóis —os «usatges» da mar—, pois as mesmas teñen unha crara tradición independente. Agora ben, ¿é tan doado face-la distinción entre as costumes primeiras e as costumes segundas? Teño pra min que non, pois ó parecer — o Josep Maria Gay mirou por min a edición fotomecánica do manuscrito valenciano— no ms. V non se atopa ningunha crara distinción entre as costumes primeiras e as costumes segundas nin tampouco entre as costumes segundas e as ordenanzas —se prescindimos da razón xa ditas—, pois non se atopa o parecer no ms. V a indicación de comenza-las ordenanzas, aínda que se separan as dúas componentes das mesmas que deixamos ditas na nosa recensión, pois no cap V 187 (=m 306 dise): «Ací comencen les costumes de cors». E tampouco hai ningunha separación entre as ordenanzas e os chamados «usatges» da mar.

Teño pra min que eiquí o criterio topolóxico é susidiario do criterio estilístico ou dito doutra maneira o criterio estilístico é o que permite identifica-lo criterio topolóxico. Diante do cap. V 117 (=m 183) é certo que atópanse capítulos do fato das costumes segundas, pro é un feito esporádico e como despóis do cap. V 117 (=m 183) comenza a aparecer a clausola de estilo propia das costumes segundas pódese decir que é o criterio topolóxico o que permite a identificación cando na realidá é o criterio estilístico pois, como veremos, depóis do cap. V 117 atopanse tamen capítulos que non teñen a clausula estilística das costumes segundas ou teñen outras cláusulas estilísticas diferentes.

E xa que o cap. V 194 (=m 253) comenza despóis das ordenanzas do curso, pódese afermar que eiquí comenza o fato dos «usatges» primeiros, pois antes se non atopan os capítulos coa cláusula. Pro eiquí o fundamento derradeiro da identificación e atoparse depóis das ordenanzas do curso, po-lo que o problema dos capítulos coa cláusula propia do fato dos «usatges» que se atopan diante das ordenanzas resolve-se decindo, falando da clausula

propia dos «usatges», que «curiosament, aquesta fórmula també es inclosa al capítol m 252, que a gamma és l'últim, 1 a beta és el penúltim del nucli c 2» (III 1, 205), pro teño pra min que este feito é algo máis que curioso. Ademáis agora o criterio topolóxico permite calar sobor doutro feito: nos primeiros capítulos dos «Usatges» —do V 194= m 253 ó V 207=m 111— se non atopa a cláusola, pois samente ó partir do V 208=m 66 comenza a atoparse regularmente dita cláusola. ¿Se non tivéramos a crara identificación das ordenanzas do curso permitiríanos o criterio topolóxico diferenciar estes fatos de capítulos? E esto ten unha certa importancia, pois o cap. V 203 (=m 260) ten unha cláusola de estilo, pro non a do fato dos «usatges», mais a do fato das costumes segundas.

Neste intre o úneco que quero poñer de relieve e que a crítica que fai o García o Valls e, teño pra min, un pouco inxusta, e non porque eu non pense que os criterios estilísticos non señan perigosos, mais po-lo feito de que o García aferma unha cousa —respeto ós manuscritos— pro despóis veuse obrigado a facer outra: modifica-lo criterio topolóxico po-lo estilístico a aceptar, coma o Valls, que nos capítulos que atópanse nos manuscritos pódense descubrir interpolaciós, o caso do m 48 sería o típico (III 1, 184).

No fondo podería decirse que mentras o Valls prima o criterio estilístico, o García prima o criterio topolóxico, aínda que acude ó criterio estilístico pra conferma-lo, mais tamen pra correxi-lo (III 1, 132-133), po-lo que eu digo que prima ó criterio topolóxico. Non é o respecto os manuscritos o que determina o comportamento do García, mais a súa creencia de te-lo ms V conservado o orden orixinario, po-lo que cando é necesario chama na súa axuda o criterio estilístico, pra conferma-la súa afirmación fundamental, aínda que teña que prescindir do criterio topolóxico que, por definición, sería o único respetuoso cos manuscritos (e deixo da parte o feito que eu crería nun criterio topolóxico, se o ms. V tivera unha crara diferenciación nos fatos estabelecidos po-lo García, pro o criterio topolóxico non ten un seu fundamento no ms. V, mais na idea que o García ten da forina de facerse a compilación das costumes da mar).

Neste sentido quero pechar este apartado coa costatación dun feito ó meu entender craro: a identificación do fato de capítulos dos «usatges» segundos non se fai dacordo cun criterio topolóxico —os mesmos non atópanse no ms. V— nin estilístico —non todos eles teñen a cláusola de estilo dos «usatges»—, mais por unha razón máis sinxela, xa conocida: se o ms. V conserva o orden orixinario da redacción alfa segunda, todo-los capítulos que atopanse na redacción gamma, mais non na redacción beta, teñen que ser novos, pois doutra maneira teríase que concruir que o ms. V non conserva a redacción beta e po-lo tanto tampouco a redacción alfa segunda, xa que prescindéu dalgún capítulo e xa se sabe que quen prescinde dalgún capítulo, pode engadir algún novo —¿o 24?— e pode tamen modifica-lo orden orixinario.

E agora algunha reflexión sobor das características estilísticas. Eu non fixen un análise de toda-la obra; a miña maneira provisional de autuar foi dun lado examina-los capítulos do fato dos «usatges» segundos e doutro

lado aqueles capítulos que na tradición manuscrita e editorial atópanse recoñecidos como correucións. Son os «Capítols de esmena» o «esmena» sinxelamente.

¿Cáles son as concrusións deste examen provisional? Deixando a un lado aqueles capítulos que non teñen cláusola estilística pra pecha-lo seu contido, debe subraiarse cas cláusolas estilísticas non son somente as dúas ditas po-lo García, pois atópanse outras dúas, que eu penso non son variantes das dúas rexistradas. Por exemplo o m 51 (=V 206 b) péchase así. «et per los esclareiments desús dits, fo feta aquesta esmena» e o m 66 (=V 208) remata desta maneira: «E per les rahons dessús dites, faéran aquesta esmena e aquest esclareiment los nostres entecessors, per rahó que contrast no hi puscha haver entre los mercaders e los bons hòmes qui van per la mar, que són senyors de les naus o dels leyns», o que recorda as afirmacións do m 46, onde atópase o prólogo das costumes da mar.

Eu non comprendo moi ben por qué razón o García di que estos capítulos que teñen unha cláusola de estilo diferente da recollida como propia dos «usatges» da mar teñen a cláusola típica dos capítulos do fato dos «usatges» (m 51, 66, 71, 158, 212), mentras que afirma que o m 260 no-na ten, cando a ten, aínda que seña a propia do fato dos capítulos das costumes segundas (III 1, 205).

O García non di os criterios ouservados pra face-las distincións dos capítulos dacordo coa cláusola. Algús dos capítulos que teñen a cláusola do fato dos «usatges» non rematan coa mesma, xa que depóis atopanse outros razonamentos. Pois ben, no m 144 a primeira parte do mesmo rematase coa cláusola. «E per las rahons dessús dites, faéran aquesta esmena e aquest declarament los antichs que primerament anaren per lo mon», a parte central do capítulo remata así «per les rahons dessús dites, fo fet aquest capítol», mentras a parte terceira e derradeira non ten cláusola algunha identificada. E subraio este feito pois dun lado o García pon este m 144=V 212 entre aqueles capítulos que non teñen a cláusola estilística propia dos capítulos do fato «usatges» (III 1, 205) e doutra non todo-los manuscritos amosan a mesma división dos capítulos

Eu prescindo dalgunha errata (o m 94=V 239 ten a cláusola e o m 253=V 194 no-na ten, pro os dous atopanse na parte derradeira do ms. V) pra fixarme no feito que o García pensa que os cap. m 274, 276, 278 e 291 non teñen a cláusola estilística, pro a mesma se atopa neles, aínda que no m 274 e no m 291 somente no ms. C —cosa estrana—, no m 276 somente no ms. V e no m 278 en todo-los manuscritos, aínda que non no ms. C —cosa normal, pois este ms. descarta adoito a cláusola— (III 1, 205).

É pra rematar direi que as costumes de Tortosa teñen ó principio a definición do señor da nave, dos mariñeiros, dos comerciantes e dos pasaxeiros; agora ben, nas costumes da mar do LCM atópase a definición de pasaxeiro somente no m 46 bis, definición que se repite no m 113, cosa normal xa que pódense atopar un fato de capítulos adicados o señor da nave, outro ós feirantes, outro ós mariñeiros e outro ós pasaxeiros; eu penso que pó-

dese falar dunha evolución e aínda diréi que permanece o seu recordo, pois o m 78 ten o epígrafe «Qui deu ésser entés mercader», pro o seu contendo é outro.

Todo leva a pensar que o ms V non conserva a redacción orixinaria da redacción beta, e non temos ningún outro medio pra coñece-la; ademais este feito leva a ver baixo outra luz o problema dos once novos capítulos da hipotética redacción gamma.

Os resultados atopados no esamen do ms. V ve-los o García confirmados po-las costumes de Tortosa, onde atópanse —di o García— somente equivalencias cos capítulos do fato das costumes primeiras. Teño pra min que pra chegar a esta conclusión o García ten que desprezia-lo traballo do Oliver, que mostrou as equivalencias entre o m 48= V 4 e o m 55=V 7 e as costumes de Tortosa. Eu non poido determe agora non análises do García (III 1, 184), pro deixando de lado a cláusola de estilo do m 48 o principio xurídico é o mesmo que se atopa nas costumes de Tortosa e o párrafo «fassam compte que.l » do m 48; que non se atopa nas costumes de Tortosa, atópase tamen no m 88 e no m 124, que son das costumes primeiras.

Outro tanto pasa no m 55, onde recóllese o principio xurídico que atópase nas Costumes de Tortosa, pro con outra redacción. O que quero concurir e que unha cousa é o contendo xurídico —e entón ten razón o Oliver— e outra cousa e a forma de redautar eses principios xurídicos —e entón é certo que non é a mesma nos dous testos: LCM e Costumes de Tortosa—. Agora ben, as diferencias formales non permiten nega-lo feito fundamental: as costumes segundas atopan xa un reflexo nas Costumes de Tortosa.

Pro estos feitos nos levan a outro: o criterio topolóxico e o criterio estilístico non son coincidentes e neste sentido o cláusola propia do fato das costumes segundas atópase no fato dos «usatges» (m 260) e a cláusola do fato dos «usatges» atópase tamen no fato das costumes segundas (m 48, 201 = V 133). E certo que de forma moi esporádica —aínda que eu non fixen un esamen completo— se temos en conta os criterios estilísticos do García —esto é, se temos en conta somente as dúas cláusolas identificadas po-lo García—, pro se atopan e isto rompe toda a construción teórica do García. Dito co outras palabras, teño pra min que a identificación dos criterios estilísticos ten unha grande importancia, pro o García deu un peso excesivo na súa teoría ó ms. V e quizaves este manuscrito nou refrexe unha ordenación antiga, mais unha redacción moderna; quero somente apontar eiquí que o m 231, isto é, o capítulo derradeiro do fato das costumes segundas no ms V —o V 172— leva o epígrafe «de nau que serà en terra de enamichs o en loch perilós», mentras que as ordenanzas do curso no ms. V, ó parecer, non ten o epígrafe «Asi parlem de les naus. ». E certo —e eu eiquí non fago a dita afirmación nin siquiera coma hipótese— que esta reordenación da-cordo coa materia necesita un analise máis profundo, pro o que é certo e que os datos falan en contra do plantéxamento do García, independentemente da ordenación do ms. V e da súa posibre espricación.

Eu quixera rematar non cunha nova hipótese, mais cun resumen do dito

hasta agora. Hai un feito certo: dende o século XIII atópanse novas sobor dunhas costumes da mar, que nos primeiros tempos quizaves non eran aínda escritas, pro que dende o 1272 podese afermar quizáves que escribíranse xa, pois atópanse nas costumes de Tortosa. Neste intre ¿as costumes da mar e as ordenanzas do curso fondíronse xa nunha compilación? Non é doado dar unha resposta polo-las razóns xa ditas, pois nas costumes de Tortosa a materia referente o curso atópase nos dous primeiros capítulos do título vinteseite, mentras toda-la tradición manuscrita e editorial —coa esceución do ms. V— amosa que as ordenanzas do curso atópanse depóis das costumes da mar— cando atopanse— e amosanse sempre coma unha obra independente.

Entre o 1272 e o 1387, cando aparece o ms L. o único seguro é a existencia dunhas costumes da mar, aínda que non seipamos como eran, que tiñan que ser escritas, como amosa o orden xudiciario de Valencia, que na redacción recollida nas edicións —a redacción gamma do García— tiña que estar xa redautado entre o 1336 e o 1343, como xa o demostrou o Pardessus e agora confirmou o García, pois no cap. m 22 fálase de costumes da mar e no m 41 de costumes escritas. Agora ben, como di con razón, ó meu entender, o Pardessus, podemos dir que dende o século XIII hai unhas costumes da mar, pro esas costumes non son as que conocemos nos hoxe. O problema — e deixo da parte outras afirmacións moi interesantes do Pardessus— e saber cando as primitivas costumes da mar convertíronse nas costumes de hoxe e como se levou a cabo —dunha sola vez ou a brincos— ese proceso. Unha resposta crara somente poderíase dar ó partir dunha identificación das posibles maus que participaron na redacción das costumes que hoxe conocemos, pro teño pra min que necesitaríase diferenciar dun lado aquelas maus que redautaron os capítulos das costumes daquelas outras que levaron a cabo a reordenación do texto xa fixado. Hai un feito craro —deixo dun lado as diferencias no número de capítulos recollidos nos diversos manuscritos e as diferencias nas divisións e agrupacións dos capítulos—: é certo que no fondo todo-los manuscritos ofrecen un texto coincidente; esto quere decir, polo tanto, que independentemente da reordenación dos capítulos, estar tiñan que estar xa feitos antes do 1387, que e cando fíxose o ms. L, o máis antigo que hoxe conocemos.

Neste sentido pódese discutir as cláusulas estilísticas xa ditas: ¿pódense reducir as mesmas a dúas, como fai o García? ¿débense aceptar que son ó menos catro maus? ¿téñense que arrequestrar este número de maus? Eu non ouso dar nin tan siquiera unha resposta hipotética, pro o que parece craro e que, como xa dixer, os once capítulos que atópanse no chamado polo García fato dos «usatges» segundos —e prescindindo das complicacións do m 87— poidan ser feitos por un redautor que doutra parte limitouse a reordenar los capítulos que atopábanse xa na redacción alfa segunda, como ven a afermar-lo García. Polo-las razóns ditas os ditos capítulos ou temos que aceptar que non amosan diferencias estilísticas cos capítulos do fato dos «usatges» primeiros ou temos que aceptar que nestes capítulos atópanse ca-

raiterísticas estilísticas diferentes; se afirmamos esta derradeira conclusión, e craro que non pódese pensar que todos eles señan dunha mesma mau e po-lo tanto non pódese afirmar que todos eles naceran coa redacción gamma e po-lo tanto viríase abaixo toda a costrución do García, ó meu entender; se afirmamos que os ditos capítulos non teñen características estilísticas, que permetan diferencia-los daqueles que se atopan no fato dos «usages» primeiros, teríamos que concluir que o redactor da chamada redacción gamma non é propiamente o autor dunha redacción no sentido de darlle nova forma as normas xurídicas, pois limitóuse a reordenar un material xa establecido, pro agora teríamos que concluir que os ditos once capítulos xa existían e po-lo tanto tamen viríase abaixo, ó meu entender, toda a costrución do García.

Non quixera remata-la miña recensión sin agradecerlle ó García o seu suxectivo e estimulante traballo e sin reconece-la deuda que os historiadores temos coas dúas fundacións que fan que poidamos ter nas nosas maus unha obra tan importante.

Granada, 6 de outubro do 1985.

Aquilino IGLESIA FERREIROS

MARTÍNEZ MILLÁN, José: *La Hacienda de la Inquisición (1478-1700)*, CSIC, Instituto Enrique Flórez. Madrid, 1984.

1.—El abordar como tema de investigación uno de los mayores y más complejos campos de la propia especialidad puede implicar mérito u osadía. Para despejar uno u otro término de la alternativa hay que atenerse a los resultados. La obra juzga al propósito.

Martínez Millán (en adelante J. M. M.) es un historiador joven, muy trabajador y con gran capacidad de entusiasmo por la historia de la Inquisición, a la que se dedica con esfuerzo y laboriosidad dignos del más sincero elogio, que yo no le regateo. Parecía, pues, que el lector tenía asegurada la calidad de la obra; en términos de valoración académica, diríase que la presunción inicial oscilaba entre el notable y el sobresaliente.

Lamento mi decepción actual, que procuraré explicar analizando el libro de J. M. M. con cuidado y, por supuesto, con todo respeto. Algo más quiero poner de manifiesto: yo no soy especialista en Historia de la Hacienda, ni de la real ni de la inquisitorial de modo que bien podría suceder que mis valoraciones no fueran acertadas, hipótesis que, de confirmarse, obligaría a rectificar mi desacuerdo con el libro de J. M. M. Pocas cosas serían para mí más gratas que tal rectificación. De momento, mi compromiso con la redacción del AHDE, ante quien me ofrecí a realizar esta reseña desde aquella presunción de calidad de la que antes hablé, me impide enfundar la pluma y guardar silencio; y mi compromiso con el lector y con el propio autor incluso me fuerzan a decir con razones sosegadas mi opinión (mi machadiana verdad) sobre este libro.